

cakları gün talebeleri onu bir tahtırevana koyarak İmam Müslim'in kabrine göturdüler. Muhtemelen, daha önce kendisine bu eseri on yedi defa okumuş olan talebesi Abdürrezzâk b. Ebû Nasr et-Tabesî'nin kıraatinden sonra hatim duası yapan Furâvî bu eseri bir daha okutamayacağını tahmin ettiğini söyledi; nitekim bir ay kadar sonra 21 Şevval 530'da (23 Temmuz 1136) Nîşâbur'da vefat etti ve İbn Huzeyme'nin yanına defnedildi.

Furâvî'nin Mutarriz Mescidi'ndeki imlâ meclislerinde yazdırdığı tahmin edilen *el-Mecâlis*'inin bazı bölümleri Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 252, vr. 1^a-9^a, 18^a-25^b, 67^a-68^a, 85^b-86^a). Vefatından iki yıl önce telif ettiği belirtilen *el-Erba'ün min mesmû'âtihi* adlı eserinin iki nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'dedir (Mecmua, nr. 87, vr. 214-217; nr. 22, vr. 26-27). Kaynaklarda onun daha başka kitaplarından da söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), IV, 356-357; İbn Asâkîr, *Tebyînü kezîbî'l-müfterî*, s. 322-325; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 65-66; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 245; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 46; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 290-291; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XIX, 615-619; Sa-fedî, *el-Vâfi*, IV, 323; Sübkî, *et-Tabakât*, VI, 166-170; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 276-277; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 211; İbn Kunfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 276; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 312-313; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 96; Brockelmann, *GAL*, I, 436; *Suppl.*, I, 604; *İzâhu'l-meknân*, II, 429; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 87; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), VI, 330; M. Nâsirüddin el-Elbânî, *Fihrisü mahtûâtî Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye*, Dımaşk 1390/1970, s. 175, 321; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü mahtûâtî mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, I, 135, nr. 252.

M. YAŞAR KANDEMİR

FURDA

(bk. FİRDA).

FÜREKİ

(الفرکی)

Ebû Bekr Ahmed

b. Muhammed b. Hasen el-Füreki

(ö. 478/1085)

Eş'ariyye kelâmcısı.

408 yılının Receb ayında (Aralık 1017) Nîşâbur'da doğdu. Anne tarafından ünlü Eş'arî âlimi İbn Füreki'nin torunu olup nisbesini ondan almıştır. Bazı kaynaklar-

da İbn Füreki diye de anılır. Babası yine bir Eş'ariyye âlimi olan Ebû Mansûr el-Eyyûbî'dir. Füreki öğrenimini Nîşâbur'da yaptı. Kelâm ilmini Ebû'l-Hasan el-Kazzâz'dan tahsil etti. İsmâil b. Abdurrahman es-Sâbûnî, Ebû'l-Hüseyn Nasr b. Abdülazîz el-Fârisî ve İbnü'l-Merzûbân gibi âlimlerden de ders aldı. Ünlü süfî Kuşeyrî'nin kızıyla evlendi. 451 (1059) yılında Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'le birlikte Bağdat'a gitti ve sultanın mektubunu Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'a vermekle görevlendirildi. Daha sonra Bağdat'a yerleşti ve Nizâmiye Medresesi'nde dersler verdi. Yaptığı vaazların, Hanbelîler'le Eş'arîler arasında fitneye dönüşen mezhep tartışmalarının çıkmasına yol açtığı nakledilir. Füreki 478 yılının Şaban ayında (Aralık 1085) Bağdat'ta vefat etti ve Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin kabri yanına defnedildi.

Füreki, mevki ve dünya malına düşkünlüğünün yanı sıra ipek elbise giymekten sakınmamak ve bid'atlara önem vermemekle itham edilirse de Hanbelîler'le Eş'arîler arasındaki tartışmaların had safhaya ulaştığı o döneme ait bu tür rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekir. Onun ilmî faaliyetleri, öğrencileri ve eserleri hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamakta, sadece Nizâmiye Medresesi'nde ders verdiği ve Abdülvehhâb b. Mübârek el-Enmâtî'nin kendisinden rivayette bulunduğu kaydedilmektedir.

Elde mevcut tek eseri olan *en-Nizâmî fi uşûli'd-dîn*'den edinilen bilgilere göre itikadî konularda nakle, akla ve icmâa dayalı delillere ihtiyaç bulunduğunu söyleyen Füreki'nin kelâma dair görüşleri Eş'ariyye'nin genel telakkileriyle paralellik gösterir. Ona göre dinin temelini, âlemin hudûsü deliline dayanan Allah'ın varlığının ispatı oluşturur. Bütün dinler âlemin yoktan yaratıldığı noktasında birleşmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de buna dair pek çok âyet vardır. Hadislerde de Allah'tan başka her şeyin hâdis olduğu bildirilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in, yaratılmışlardan hareketle yaratıcıya ulaştığına ve Hz. Ali'nin de aynı yolu takip ettiğine dair rivayetler vardır (vr. 10^b-12^a). Zâtî ve fiilî kısımlarına ayrılan ilâhî sıfatlardan zâtî olanlar duyular âlemine kıyaslanarak açıklanmalıdır. Zâhirî mânaları itibarıyla teşbih ve tecsîmi andıran rivayetlerin bir kısmı zayıftır. Sahih olanlarını ise teşbih ve tecsîme düşmeden ger-

çek anlamlarını ilâhî ilme havale etmek suretiyle kabul etmek mümkün olduğu gibi dil kurallarına göre te'vil etmek de câizdir. Allah kelâmı olan Kur'an'ın mahlûk olmadığına inanmak gerekir. Zira bu konudaki rivayetler tevâtür derecesine ulaşmıştır. Ahmed b. Hanbel'in, "Kur'an'ı telaffuz edişim mahlûktur diyenler de, Kur'an'ı telaffuz edişim mahlûk değildir diyenler de hata etmiştir" şeklindeki sözü yaratılmışlık vasfının Kur'an'a nisbet edilmesine karşı çıkma amacına yöneliktir.

Allah'ın, kullarına emirlerini bildirmek için elçiler göndermesi aklen mümkün olduğu gibi fiilen de vâkidir. Nübüvvetin delili mücizedir. Geçmiş peygamberlere verilen mucizelerin tamamı, hatta daha fazlası Resûl-i Ekrem'e verilmiştir (a.g.e., vr. 132^a-143^b). Naslarda mevcut ayrıntılar cennet ve cehennem elan mevcut olduğunu gösterir mahiyettedir. Ayrıca selefin bu konuda ihtilâfa düşmemesi de önemli bir delildir.

İman teorik açıdan Allah'ın varlığını bilip tasdik etmekten ibaret olmakla birlikte onun sahih olabilmesi için diğer sıfatlarının yanı sıra Allah'ın kelâm sıfatını ve buna bağlı olarak gönderdiği vahiyleri tasdik etmek, Kur'an'ı ve Kâbe'yi hafife almamak, Allah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını helâl telakki etmek ve nasların önemseydiği ilkelere ve hükümlere saygı göstermek şarttır. İnsanlar dinî bakımdan müttaki mümin, fâsık mümin ve kâfir gruplarına ayrılır. Günahlar küçük ve büyük diye nitelendirilemez, zira bütün günahlar büyüktür; çünkü hepsi de ilâhî buyruklara itaati terketme sonucunu doğurur (a.g.e., vr. 114^b-123^b).

Füreki, kelâmî meselelerde geniş ölçüde dedesi İbn Füreki'ten faydalanmıştır. Allah'ın varlığı ve sıfatları konusunda Kur'an'ın yanı sıra hadisler ve sahâbe sözlerinden deliller getirmeye çalışmış, halku'l-Kur'ân örneğinde olduğu gibi naklettiği rivayetlerin sahih olup olmadığına önem vermemiştir. Günahların hepsini büyük kabul etmesi, kâfirlerin affedilmesini aklen mümkün görmesi, nübüvveti ilâhî iradeye göre açıklaması ve itikadî konularda icmâa dayanan delillere önem vermesi onun dikkat çeken görüşleridir.

Füreki'nin *en-Nizâmî fi uşûli'd-dîn* adlı eseri başta Kâtib Çelebi olmak üzere İsmâil Paşa, Brockelmann, Ziriklî, Keh-

hâle, Fuat Sezgin gibi müellifler tarafından dedesi İbn Füreke'ye nisbet edilmişse de bu doğru değildir. Zira kitabın metninde yer yer geçen, "Şeyh Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Füreke şöyle dedi" (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2378, vr. 15^a, 18^a, 108^b) şeklindeki ifadeden yazarının Ebû Bekir el-Füreki olduğu anlaşılmakta ve yine kitapta yer alan, "Şehid dedem dedi ki" (vr. 13^a, 37^b); "Müteşâbih haberlerin te'vili konusunda âlimler çeşitli eserler yazmışlardır, dedemin eseri de bunlardan biridir" (vr. 54^b) gibi cümleler de eserin İbn Füreke'ye ait olmadığını göstermektedir. Füreki'nin "şehid dedem" ifadesiyle Kerrâmîler'in zehirleyip öldürdükleri İbn Füreke'yi kastettiği bellidir; ayrıca onun *Müşkilü'l-hadis ve beyânüh* adlı bir eser yazdığı da bilinmektedir. Eserde onun 465 (1072) yılında yazıldığının belirtilmesi (vr. 86^b), kitabın 408'de (1018) doğduğu bilinen Nizâmülmülk er-Rızâvî'ye ithafen yazıldığının girişte kaydedilmesi ve bundan dolayı *en-Nizâmiyyü'l-Kıvâmiyyü'r-Rızâvî* adıyla anılması (vr. 3^{a-b}), eserin 406'da (1015) vefat eden İbn Füreke'ye ait olamayacağının bir başka delilidir. Kitabın bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 2378).

Lütfi Doğan tarafından *Ahmet b. Muhammed b. Füreki'ye Kadar Eş'arî Mektebi ve Nizâmî Kitabı* adıyla bir doktora çalışması yapılmıştır (1960, AÜ İlahîyat Fakültesi).

BİBLİYOGRAFYA :

Füreki, *en-Nizâmî ft usûli'd-dîn*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2378, tür.yer.; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), XVI, 243; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 445; a.mlf., *el-Kâmil*, IX, 646-647; Sübkî, *Tabakât*, IV, 79; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 127; *Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1960; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 60; Brockelmann, *GAL*, I, 176; *Suppl.*, I, 227; Ziriklî, *el-A'âm*, VI, 313; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 208; Sezgin, *GAS*, I, 611; Lütfi Doğan, *Ehl-i Sünnet Kelâmında Eş'arî Mektebi*, Ankara 1961, s. 5; Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 88-91.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

FURFÜRİYÜS

(فرفوريس)

(ö. 305 [?])

Aristo şerhleri ve *İsâgüci* isimli mantık kitabıyla tanınan Yeni Eflâtuncu Grek filozofu Porphyrios'un klasik İslâm literatüründeki adı (bk. İSÂGÜCİ).

FURKAN

(الفرقان)

Hakla bâtılı ayırma, bu ayrılmayı sağlayan Allah'ın koyduğu ölçü, gönderdiği kitap; kurtuluş ve zafer gibi anlamlara gelen bir Kur'an terimi.

Sözlükte "iki şeyin arasını ayırmak" mânasına gelen fark kökünden masdar olup "hakla bâtılı, imanla küfrü, helâl ile haramı... ayırıp belirlemek" anlamında kullanıldığı gibi zıt değerlere sahip olan şeylerin birbirinden seçilip ayrılmasını sağlayan ölçüyü de ifade eder (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "frk" md.). Bu genel anlamından hareketle gerçeği kanıtlayan delil veya sezgiye, doğru bilgilere ve şüpheden kurtuluşa da furkan denilir. Nitekim Seyyid Şerif Cürcânî furkanı "hakla bâtılı birbirinden ayıran ayırtılı bilgi" şeklinde tarif etmiştir (*et-Ta'rifât*, "furkân" md.).

Gerek tefsirlerde gerekse sözlük kitaplarında furkan kelimesi, Kur'an'da yer aldığı yedi âyetten her birindeki konumu dikkate alınarak "Kur'an, Tevrat veya üç büyük kitap, delil, yardım, Müsâ ve kavminin kurtulması için denizin yarılıp açılması, Bedir zaferi, kurtuluş ve başarı" gibi anlamlarla açıklanmıştır (*Li-sânü'l-Ârab*, "frk" md.; *Tâcü'l-Ârûs*, "frk" md.; *Kâmus Tercümesi*, "furkân" md.).

İbnü'l-Cevzî, müfessirlerin Kur'an'da geçen furkan kelimesine üç değişik anlam verdiklerini belirtir (*Nüzhetu'l-a'yûn*, s. 459-460). 1. Başarı ve zafer (el-Bakara 2/53; el-Enfâl 8/41); 2. Dalâletten ve şüpheden kurtuluş (el-Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/4; el-Enfâl 8/29); 3. Kur'ân-ı Kerîm (el-Furkân 25/1). Ancak İbnü'l-Cevzî'nin bu genellemesi isabetli bulunmamıştır. Zira müfessirler, aynı âyetlerde geçen furkan kelimesine farklı anlamlar verdikleri gibi verilen anlamlar da yeterince açık görünmemektedir. Şu var ki, başta Taberî olmak üzere (meselâ bk. *Câmi'u'l-beyân*, II, 146; III, 167; XVIII, 179) müfessirlerin çoğunluğu furkan kelimesine içinde yer aldığı âyetin konusuna göre farklı anlamlar vermekle birlikte bunların "hakla bâtılı ayırma" şeklindeki temel anlamla ilişkisini kurmaktadır. Bu asıl mânayı dikkate alarak bütün ilâhî kitapları furkan kapsamına sokanlar da vardır (Zeccâc, I, 375).

Furkan iki âyetinde (el-Bakara 2/53; el-Enbiyâ 21/48) Allah'ın Hz. Müsâ'ya verdiği bir şey olarak tanıtılmakla birlikte

bunun ne olduğu açık değildir. Kaynaklarda bunlardan ikincisiyle hakla bâtılı ayırt eden Tevrat'ın kastedildiği belirtilir. İlk âyetinde Tevrat'a "kitap" kelimesiyle ayrıca işaret edildiği için buradaki furkana "hak ile bâtılın ayırımı" şeklinde açık olmayan bir anlam verilmiştir (meselâ bk. Taberî, I, 284). Zeccâc, bu âyetteki furkandan da "kitap"ın (Tevrat) kastedilmiş olabileceğini, Tevrat'ın hakkı bâtıldan ayırma işlevini vurgulamak için tekrar edildiğini söyler (*Me'âni'l-Kur'ân*, I, 134). Şevkânî ise farklı açıklamaları sıraladıktan sonra bunların içinde, "Müsâ'ya mucize olarak verilen deliller" şeklindeki yorumu tercih eder (*Fethu'l-kadir*, I, 92-93). A'râf sûresinin 151-156. âyetlerinin muhtevası, Hz. Müsâ'nın bir duasını içeren Mâide sûresinin 25. âyetindeki "fark" kökünden bir kelimenin kullanılışıyla birlikte değerlendirildiğinde Müsâ'ya verilen furkanı, Allah'ın, Müsâ'ya inanıp günah işlemekten korunmaları veya günahlarına tövbe edenleri inkârcılardan ve özellikle buzağıya tapanlardan farklı tutması, onlarla birlikte cezalandırmaması, inananları inananmayanlardan seçip ayırması şeklinde anlamak mümkündür (Watt, s. 146).

Enfâl sûresinin iki âyetinde geçen furkanın bu sürenin esas konusu olan Bedir zaferiyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birinde, "Eğer Allah'tan sakınırsanız O size bir furkan yaratır" (8/29) denilmektedir. Fahrreddin er-Râzî bu âyetteki furkana maddî ve ruhî, dünyevî ve uhrevî bütün nimet ve imkânları kapsayan çok geniş bir açıklama getirmiş ve Allah'ın bu nimetlerle müminleri kâfirlerden ayırmasına dikkat çekmiştir (*Mefâthu'l-gayb*, XV, 153-154). Halbuki daha önce Taberî buradaki furkanı sürenin ana konusuna uygun olarak, "Allah'ın, hakkı tercih eden müminlere yardım edip zafere ulaştırmak suretiyle onları kendilerine kin besleyen düşmanlarından kurtarması" şeklinde açıklamıştır (*Câmi'u'l-beyân*, IX, 225-226). Zemahşerî'nin tercih ettiği yorum da Bedir zaferiyle ilgilidir (*el-Keşşâf*, II, 154). Aynı sürenin 41. âyetinde ise Bedir olayına "furkan günü" denilmektedir. Her iki âyetteki furkan, Râgıb el-İsfahânî'nin de işaret ettiği gibi çok ileri düzeydeki bir ayrılmayı ifade eder. Gerçekten müslümanlar içtimaî, siyasî ve askerî anlamda ilk defa Bedir zaferiyle Mekke müşriklerinden ayrı, bağımsız, güçlü ve onurlu bir toplum haline geldiklerini kanıtlanmışlardır.